Sadettin Buluç

Şaman[1]

Şamanizme bağlı halklarda ruhlarla insanlar arasında aracı rolünü oynayan bir tür din adamıdır. Şamanist dünya görüşüne göre, bütün dünya iyi ve kötü ruhların etkisi altındadır. Büyük ve özellikle insanlara ve hayvan sürülerine türlü kötülükler yapmaya hazır kötü ruhlarla ilişki kurmak kudreti yalnız Şamanda bulunur. İnsanlar ruhların ne doğada ne huyda olduklarını ve her şeyden önce onlara hangi yoldan gideceğini bilemez, onların nelerden hoşlandıklarını, hangi cins ve çeşit kurbanlardan memnun kalacaklarını saptayamazlar. Ata ya da akraba ruhlarından aldığı kuvvet ve ilham ile bütün bunları ancak Şaman bilir ve böylece bir yandan iyi ruhların insanlar için yararlı ve hayırlı etkilerini devam ettirmeye, bir yandan da çeşitli çarelere başvurmak suretiyle, kötü ruhların zararlı eylemlerini önlemeye yalnız onun gücü yeter. Şaman bu amaçla tertip ettiği ayinlerde ruhlar ile ilişkiye geçip onları hoşnut ve razı ederek istenilen sonucu almaya çalışır.

Kuzey Asya halkları arasında "büyücü, sihirbaz" anlamına gelen Şaman sözünü, hemen-hemen yalnız Mançu-Tunguz halkları kullanır: Mançuca *sama*, Tunguzca *Şaman, saman*, Avrupa gezginlerinin bunlardan duyduğu *Şaman* kelimesi, sonradan Sibirya sihirbazlarına verilen genel bir ad olarak uluslararası kitabiyata yerleşmiştir. Bu kelime, ilk kez 17. yüzyılın sonlarına doğru Rus elçisi olarak Çin'e giden E. İsbrand ile yol arkadaşı A. Brand'ın izlenimlerini anlatan seyahatnamede geçer. Bu kitaba göre, Tunguzlarda *Şaman* ya da *saman* bir tür "rahip" ya da "sihirbaz" demektir. Böylece Rusya'nın Doğu Sibirya ile doğrudan doğruya ilişkiye başladığı zamanlardan başlayarak Avrupa'da yazılmış olan kitaplarda *Şaman* kelimesi ile aslında Tunguz sihirbazlarının kastedildiği anlaşılmaktadır.

Şaman kelimesinin kökenine gelince, bu konuda ortaya atılan fikirler çeşitlidir. Kimilerine göre kelimenin aslı Mançuca ya da Moğolca, kimilerine göre ise, Sanskritçedir. Birinci görüşü savunanlardan Banzarov[2]'a göre, *Şaman* kelimesi Mançuca*saman*dan gelmektedir. Nitekim bu kelimenin kökünü oluşturan *sam*, gerek Mançuca, gerekse Moğolca birkaç kelimede mevcuttur. Örneğin Mançuca *samarambi* "sıçramak, dövünmek" demektir. Moğolca *sam-dambi* "oynamak" demektir. Bu görüşe taraftar olduğu anlaşılan Nioradze[3], bütün bu kelimelerin, bir coşkunluk durumunu, hareketli heyecanlı bir durumu belirttikten sonra, *saman* ya da *saman*ın "coşmuş, durmadan oynayan, bir oraya, bir buraya sıçrayan kişi" anlamına geldiğini öne sürer. F. Schlegel ile K. Donner ve N. Poppe, *Şaman* kelimesini "dilenci rahip, Budist derviş" anlamına gelen, Sanskritçe *sramana* ya da *çramana*, Pali dilinde *samana* ile açıklarlar. Kuzey Asya kültür tarihinde güneyden gelen Budizmin izleri bulunduğunu öne süren Şirokogorov'da Tunguzlardaki Şamanlığı Budist etkiye indirgerken, Mironov ile birlikte[4] *Şaman* kelimesinin kökenini Sanskritçede aramıştır. Öte yandan Laufer [5] *Şaman* ya da *saman* kelimesinin Budizmden alındığını kabul etmez. Nitekim Ruben[6] de doğrudan doğruya Hint kaynaklarına dayanarak, Şamanizmin daha Aryalılardan önce, Orta Asya'dan gelen kültür dalgaları ile Kuzey Hindistan'a yayılmış olduğunu belirtmiştir. Nihayet Şamanizm meselesini açıklamaya çalışan Ohlmarks[7] *saman* kelimesinin Sanskritçeden geldiği hakkında ortaya atılan iddianın artık bir değer taşımadığına işaret ettikten sonra, Budizmde Şamanlığa ait unsurların bulunduğunu ve bunların Güney'den çok, Kuzey'in etkisini gösterdiklerini söylemiştir.

Şaman sözü, ayrıca Toharca'da *samane* ve Çincede de *şa-men* şeklinde geçer. Sogdçada *şmn* olarak yazılan kelimenin,*Şaman* sözüne karşılık olduğu ileri sürülmüş ise de, bunun doğru olmadığı anlaşılıyor. Zira, Sogdça metinlerdeki şekline işaret edilen bu kelime, Türkçe Turfan metinlerinde önceleri *şamnu, şumnu* diye okunmuş iken, sonradan *şimnu* şeklinde saptanmıştır. Anlamı da, "kötü ruh, şeytan"dır. İran mitolojisinde *Ahrimen*'e karşılık geldiği bilinen bu kelimenin, gerek biçim, gerekse anlam bakımından Tunguzca *Şaman* ya da *saman* sözü ile hiçbir ilişkisi yoktur. Nihayet bir de Farsça eski edebiyat dilinde "putperest, put" demek olan, Firdevsi'nin *Şahnama*'sında "Budist rahip" anlamında kullanılan bir *şemen* ya da *Şaman* kelimesi vardır. Dinsel bir terim olarak Hintçeden Farsçaya, Sogdça yoluyla geçtiği anlaşılan bu kelimeyle, Kuzey Asya halklarının sihirbaz rahibini gösteren *Şaman* arasında bir ilişki bulmak zordur.

Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi, *Şaman* ya da *saman* Tunguzca bir kelimedir. Eğer, ileri sürüldüğü gibi, burada vaktiyle çok daha kuzeye yayılmış olan Budizmin etkisi söz konusu olsaydı, bu terimin çok daha geniş bir alana yayılması gerekirdi. Oysa, Kuzey Asya dillerinde *Şaman* için başka başka kelimelerin kullanıldığı görülüyor. Tunguzların ne Hindistan, ne de Çin ile doğrudan doğruya bir ilişkisi vardır. Buna göre, *Şaman* kelimesinin Çince yoluyla Hintçeden Tunguzcaya

geçmiş olması da olası değildir. Nihayet Németh[8] Şaman kelimesinin kökenini araştırırken, bunu çeşitli Türk şivelerinde geçen Kam kelimesi ile birleştirip Türkçe olarak göstermek istemiş ise de bu arada Şaman kelimesinin ikinci hecesini açıklamıştır.

Şamanların eski bir geçmişi olduğundan sözeden Banzarov[9]'a göre, Orta Asya halkları arasında onların varlığına ait ilk doğru bilgi, 6. yüzyıl Çin kaynaklarında geçer. Pelliot[10] yine Çince bir metne dayanarak, Mançurya'da Cücen dilinde "büyücü" anlamına gelen şan-man (=şa-man) kelimesinin 12. yüzyılda varlığını saptamıştır.

Türk halkları Şamanlarına genellikle kam (gam, ham) derler. Radloff[11]'a göre, başlıca Altay, Teleüt, Lebed, Şor, Şagay, Koybal, Kaç, Küerik, Soyon, Kumandı ve Uygur ağızlarında geçer. Moğollar, Buryatlar ve Kalmuklar erkek Şamanlarına bö, böge Yakutlar oyun, Çuvaşlar yum, Kırgız-Kazaklar bakşı, baksı ya da bahşı derler. Yakutlar ile Altaylılar kadın Şaman için Moğolca udugan (utahan, ubahan, ıduan) deyimini kullanırlar. Ancak Yakutça'da hamma (kamla), "kam'lık etmek" anlamındadır.

Kam genellikle "kahin, büyücü" demektir. Ayrıca "uzman hekim, bilim adamı, felsefeci" anlamlarına da gelir. Eski türkçe metinlerde bazen "putperest rahip", bazen "büyücü" anlamında kullanıldığını görüyoruz. Eberhard[12]'a göre, eski bir Çin kaynağında, Kırgızlarda Şamana gan denildiğini görüyoruz ki, bu herhalde kam olacaktır. Nitekim Radloff[13], 11. yüzyılda Hakas-Kırgızlarda Şamana kam denildiğini yazar. Harva[14]'ya göre, 13. yüzyıl Avrupa gezginlerinden V. Rubruk'da "sihirbaz" anlamında ham (=kam) kelimesini kaydetmiştir.

Kam kelimesine, Türkçe Turfan metinlerinden başka, *Kutadgu bilig* (462=1069/1070), *Divan lugat al-Turk* (470=1077),*Codex Cumanicus* (m. 1303) ve Abu Hayyan'ın *Kitab al-idrak li lisan al-atrak* (712=1313)'i gibi eski Türk dili andaçlarının bir çoğunda rastlanmaktadır. *Kutadgu bilig*'de[15] birkaç yerde anlatıldığına göre, çeşitli hastalıkları tedavi etmek için hekimin yanında *kam* da yer alır. Hekim (otaçı) hastalığı (ig) ilaç (ot) ile tedavi eder (ota-); kam ise, hastayı kendi yöntemine göre, daha çok ruhsal yollardan, efsun ve sihirle iyileştirmeye (emle-) çalışır.

Divan lugat al-Turk'te[16] "kahin" anlamına gelen kam'ın başlıca görevi efsun yapmak (arvış arva)'tır. Aynı kitapta[17]geçen kam ırkladı örneğine bakılırsa, Şamanın falcılık yaptığı da söylenebilir.

Şamanlığa Davet ve Şamanın Eğitim ve Öğretimi

Şamanın başlıca görevi, ruhlarla ilişki kurmaktır. Bunu da ancak belirli yetenek ve yatkınlığa sahip kişiler başarabilir. Bunun için, belli bir eğitim görmekle herkes Şaman olamaz. Şamanlık doğuştan ve adeta kaçınılmaz bir kader meselesidir.

Altay halklarına göre Şamanlık, ailede soydan gelen ve özellikle çocukluk çağında sara nöbetleriyle gelen bir hastalık sayılır.[18] Gerçekten, sayısız örnekler Şamanlık yeteneğinin hastalıktan kaynaklandığını göstermektedir. Radloff'a[19]göre, Şamanlık nöbetleri aniden gelir. Aday önce kendinde büyük bir yorgunluk hisseder; bedeni kasılıp titrer ve bu durumu esnemeler takip eder; göğsü daralır, birtakım acayip sesler çıkararak ağlar, gözleri döner, sonra birdenbire sıçrayıp ayağa kalkar, deli gibi dönmeye başlar ve sonunda ağzından köpükler saçarak yere yıkılır, bedeni hissizleşir. Bu ıstıraplı durumlar bir süre devam eder. Sonunda günün birinde aday davulunu alıp çalmaya başlar ve artık sakinleşip kendine gelir. Şaman olmaktan kaçınan kimse, sonunda ya delirir ya da genç yaşta ölür.

Şçukin'e[20] göre, Yakutlarda Şaman adayına gelen nöbetler daha şiddetli bir şekilde görünür. Aday, ruhun baskısı ile ormanlara düşer, kendini ateşe, suya atmak ister. Bu belirtilerden, o kişinin Şaman olacağı anlaşılır ve aday Şamanlığa başlayarak bu hastalıktan kurtulur. Troşçanskiy'e[21] göre, Yakutlarda Şamanlığa yatkın kişilerde görülen bu sinirsel hastalığa menerik denir. Şamanlığı bırakanlarda hastalığın yeniden başladığı birçok örneklerle saptanmıştır.

Şirokogorov'un[22] verdiği bilgiye göre, Tunguzlarda da Şamanlığın sinirsel bir hastalık durumunda ortaya çıktığı görülmektedir.

Ohlmarks'da[23] Şamanizmin ruhsal esasını, kutup bölgesindeki doğal şartların ağırlığından ileri gelen bir tür isteri ile açıklamak istemiştir. Ama, bütün bunlara karşın Şamanı yalnızca bir ruh hastası olarak göstermek asla doğru değildir. Tersine olarak ruhlar tarafından Şamanlığa çağrıldığına inanılan bu kişiye, Sibirya halkları arasında korku ile karışık bir saygı gösterilir. Özel yeteneği sayesinde doğaüstü güçlerle ilişkide sayıldığı için, ona, bağlı olduğu boy ya da oymağın koruyucusu gözü ile bakılır. Nitekim ilk Şamanın ortaya çıkmasına dair Sibirya'da anlatılan efsanelerde de[24] ruhlarla ilişkide bulunduğuna inanılan Şamanın, üstün yetenekleri ile farklı yaratılışa sahip bir varlık olduğu belirtilir. Kamlar, genellikle zeki, hayalperest ve şair tabiatlı insanlardır. Ayin sırasında büyük bir vecd içinde kendinden geçip gök ve yeraltı dünyalarında gördüğü garip varlıkları, ilginç olayları ayrıntılarıyla anlatan Şaman, ayıldıktan sonra hiçbir şey anımsamaz. Tarihi çağlarda gelecekten haber veren, bir boz atın sırtında göklere çıkan, hatta sonunda devlet işlerine bile karışan, güçlü Şamanlardan sözedilir.[25]

Yukarıda gösterildiği gibi, yalnız eğitim ile herkes Şaman olamayacağı gibi, sadece doğuştan yetenek ve yatkınlık da buna yetmez. Şaman adayında yatkınlık ile birlikte, belirli bir bilgi ve maharet de aranır. Radloff'a[26] göre Şaman, mesleğindeki gücü ve bilgiyi atalarından alır. Onlardaki gücün ortaya çıkmasıyla davulu yönetmeyi, makamla dualar okuyup ataları, ruhları çağırmayı ve sonunda onların yardımıyla kendi ruhunu bedeninden ayırarak aydınlık ya da karanlık dünyaya göndermeyi öğrenir. Şamanın kuşaktan kuşağa geçen örf ve âdetleri iyice bilmesi ve özellikle kendi soyuyla bağlı olduğu boy ya da oymağın ruhlarını tanıması gerekir. Anohin'in[27] yazdığına göre, ölmüş Şamanların ruhları, "temiz, iyi ruh" olarak yeraltı dünyasından ayrılıp bu dünyada yaşarlar. Bu şekilde hemen hemen her ailenin zamanında Şamanlık yapmış olup torunlarına yardım etmek isteyen ataları vardır. Bu akraba ruhları olmadan Şaman görevini asla yapamaz. Şaman gerek göğe çıkarken, gerekse yeraltındaki cehennem alemine inerken karşılaştığı engellerei aşabilmek için bu ruhları çağırır. Denildiğine göre, onlar da canlı birer güç olarak ortaya çıkıp Şamana yardım eder ve onun karşısına dikilen korkunç düşmanlarla savaşırlar. Çeşitli ayinlere ait bilgileri elde edebilmek için Şaman adayının, oymağın deneyimli yaşlıları ile ilişkide olması ve ayrıca güçlü, bilgili bir Şamandan ders alması gerekir. Aday, bu kişinin yardımı ile çeşitli ayinlerin nasıl yapılacağını, okunacak dua ve efsunları öğrenerek, görünmez güçlerle samimiyet yaratır. Stadling'e[28]göre, Yakutlarda usta Şaman, adayı bir emeget "yardımcı ruh" ile donatır. Bir söylentiye göre, bu ruh Şamanın diğer benliğidir. Aslında adayın kendisi aşırı derecede hassas ve hayalperest olduğundan, üstadının sır dolu telkinleriyle, garip şeylerle uğraşa uğraşa, sonunda günün birinde o da Şaman olmak kudretini kazanır. Adayın Şaman olarak yetişmesi, akrabalarının katıldığı bir törenle kutlanır. Pripuzov'a[29] göre, Yakutlarda yaşlı Şaman, adayı yüksek bir dağın başına ya da bozkıra götürerek ona Şaman giysisi giydirir; eline bir davul ile at kılı sarılı bir söğüt dalı verir. Adayın sağında 9 erkek, solunda 9 kız çocuk yer alır. Bu arada adayı yetiştiren üstad da tören giysisini giymiş olarak adayın arkasında durup birtakım dualar okur. Aday bu yemin duasını tekrarlayarak yoksullara, düşkünlere yardım edeceğine, yüksek dağların doruklarında yaşayan ruhlara saygı gösterip hizmet edeceğine söz verir. Bu ruhların en büyüğü, en güçlüsü sustuganah ulu Toyun olup bunun erkekli dişili büyük bir aile halkı, adları, sanları ile çağırılan oğulları, karısı, kardeşi ve diğer akrabaları vardır. Bunların bazısı insanlara kötülük eden, çeşitli hastalıklar doğuran kötü ruhlar olup çoğu dişidir. Her ruha kurban olarak sunulacak hayvan, rengi ve sembolleriyle ayırt edilmiştir. Kimine kara aygır ya da kızılca alaca at, kimine kara inek, kimine de alnı kara benekli ak inek kurban edilir. Bu arada Şaman, insanlarda çeşitli akıl hastalıklarına neden olduğuna inanılan dişi ruh için dokuz kakım, dokuz sarı sıçan, dokuz kokarca, dokuz güvercin azad edeceğine söz verir.[30]

Radloff[31] Şamanlığın kalıtımsal olup, babadan oğula ya da pek seyrek durumlarda babadan kıza geçtiğini yazar. Bu konuda daha doğru bilgi verdiği anlaşılan Anohin[32] Şamanların soykütüklerine dayanarak, bu mesleğin babadan çocuğa değil, ama akrabadan akrabaya geçtiğini yazmıştır.

Yine Anohin'in[33] saptadığına göre, Şamanlığa davet 6 ile 50 yaş arasında değişir. Ancak bu arada daha çok 20 yaşında olanlar çoğunluğu oluşturmakta ve bu şekilde Şamanlığa davetin, genellikle cinsel olgunlaşma devresine rastlaması dikkati çekmektedir. Bununla beraber özel durumlarda ancak 62 yaşında Şaman olanlara da rastlanır. Bunun tersine daha çocukluk çağında 4, 6, 9, 12, 15 yaşlarında Şaman olanlar da vardır. Henüz çocuk yaşında olanlar, çadırda bazan günde 2 saat kadar kendi kendilerine davul çalıp bir şeyler mırıldanır ve bu şekilde eğitim yaparak ancak yıllarca sonra gerçek Şaman olabilirler.

Bir Moğol boyu olan Buryatlarda Şaman adayı, bağlı olduğu boy ya da oymağı komşularından

birisiyle dolaşıp sadaka toplar. Sonra oymak halkı bir ormanda toplanır. Bu arada, tören sırasında davul yerine kullanılmak üzere, kalın bir kayın ağacının gövdesi oyularak, bundan iki asa çıkarılır. Bir ağacın yanında bir kulube kurulup ortasında ateş yakılır. Oymağın yaşlı kişileri burada yerlerini aldıktan sonra bunlardan birisi Şaman adayının "ata"sı olur. Bu yaşlı Şamanın ruhlarıyla adayın ruhlarının aynı sınıftan ve aynı soydan olmalarına dikkat edilir. Her ikisi ilk ayini birlikte yapar, duaları bir ağızdan okur ve hareketlerini birbirlerine uydururlar. Tören dokuz gün sürer. Bu arada birçok koyun ve tay kesilerek yenilip içilir. Genç kızlarla delikanlılar dansedip eğlenirler. Dokuzuncu gün bir keçe üzerine oturtulan aday, havaya kaldırılarak Şaman ilan edilir.[34]

Ak ve Kara Şamanlar

Anohin'e [35] göre, Altaylılarda Şamanlar Ak Kam ve Kara Kam olmak üzere ikiye ayrılır. Birinciler yalnız göğe ve başta aydınlık dünyasının hakimi Ülgen olmak üzere, oradaki iyi ruhlar Şamanlık ederler. İkinciler ise yalnız yeraltının korkunç ruhunu temsil eden Erlik ile ona bağlı ruhlar (kara töz) için tören yaparlar. Bu iki tür Şaman giysi bakımından da birbirinden ayırt edilir. Genellikle ayinlerde, mistik bir karakter taşıyan Kara Şamanların tersine olarak, ak Şamanların daha gösterişsiz ve sade giyindikleri göze çarpar. Kadınlar temiz sayılmadıkları için yalnız kara Şaman olabilir, ama gök ruhları adına yapılan törenlere katılamazlar. Troşçanskiy'e[36] göre, Yakutlar Ak Şamana ayı oyuna, Kara Şamana ise abası oyuna derler. Ancak birincisi aslında Şamanlık yapmayıp yalnızca kurban keser. Öte yandan Pripuzov[37] Yakutlarda Şamanlar için böyle bir ayrım yapıldığından söz etmez. Ona göre, Yakutlarda gerek yeraltındaki, gerekse yukarı alemdeki ruhları çağıran Şaman aynı kişidir.

Agapitov-Hangalov[38], Buryat Şamanlarının, iyi ya da kötü ruhların hizmetinde bulunmalarına bakarak, ikiye ayrıldıklarını belirtir. Ak Şaman (sagani bö) iyi tanrılara tapar, onların aracılığıyla insanlara iyilik eder. Kara Şaman (karain bö) ise kötü ruhlara tapar, yalnız onlara kurban keserek insanlara türlü kötülükler yapmaya çalışır. Onlarda Ak Şamanların giysileri beyaz, Kara Şamanlarınki ise mavidir. Ak Şaman ölünce cesedini yakıp küllerini beyaz bir kumaş torbaya koyarlar. Kara Şamanın cesedinin küllerini ise kara bir torbaya koymak adettir.[39] Harva, [40] Buryatlarda kara Şamanların bu kadar kötü bir şöhrete sahip oldukları hakkındaki yorumları abartmalı bulmakta ve haklı olarak onların, yeraltındaki korkunç güçleri çeşitli araçlarla yatıştırıp zararsız duruma getirmelerini, insanlar için hayırlı bir iş olarak değerlendirmektedir. Aynı yazara göre, tersine olarak, Buryatlarda Şamanizmi en eski şekli ile temsil edenler, bu kara Şamanlardır.

Anohin[41] Altay erkek ve kadın Şamanlarının soykütükleri üzerinde dururken, ya yalnızca Ak Kamlık ya da yalnızca Kara Kamlık yapan Şamanların yanında, bir çok kamların hem gök, hem de yeraltı ruhları için, her iki Şamanlığı birden yaptıklarını da yazar. Nitekim Şorlarda yalnız bu tür Şamanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Genellikle Altaylılarda kara Şamanların sayısı ak Şamanlarınkinden daha azdır.

Şaman Giysisi

Sibirya'da Şamanlar ayinde özel bir giysi giyerler. Ama Şamani halkların çoğunda, tam bir takım halinde Şaman giysisine artık pek rastlanmıyor. Birçok yerlerde Şaman günlük kıyafeti ile ayin yapar. Ama denildiğine göre bu, Şamanlığın ilk yılları için söz konusudur. Altay Türklerinde kam yalnızca bir davul ile Şamanlık yapar. Radloff'a[42] göre, Kuzey Altay halklarının bir kısmında Şamanların özel bir giysisi yoktur. Giydikleri, hayvan derisinden yapılmış bir göğüslük ile önü açık bir ceket ve kara tavuk tüyleri takılı kırmızı bir başlıktan ibarettir. Sözde Hıristiyanlaştırılmış Kumandılarda göğe kurban töreninde Kam, yalnızca beyaz bir cübbeyle kayın ağacı kabuğundan yapılmış, huni biçiminde bir külah giyer. Kuzey Altay'ın bazı yerlerinde beyaz renkli olan başlığa puhu kuşu tüyleri takılır. Yine Radloff'a göre, önemli olan Şamanın davuludur.

Ayin sırasında Şamanın mutlaka ayrı bir giysi giymesi şart olan halklarda da bu bakımdan, yine bir soysuzlaşma gözlemlenmiştir. Ama bu arada cübbe ile başlık uzun zaman korunmuş görünüyor. Bununla birlikte kimi yerlerde Şaman giysisinden arta kalan ya yalnızca cübbe ya da başlıktır. Kesin olan birşey varsa, o da eskiden Şaman giysisine büyük bir önem verilmiş olduğudur.

Anohin[43] Altaylılarda cübbenin sonradan başka halklardan alındığı düşüncesindedir. Ona göre de, Ülgen ile dağ ve yer ruhlarının da dahil bulunduğu iyi ruhlara ayin yapanlar, Şaman cübbesini (manyak) giymezler. Oysa yeraltı dünyasının hakimi Erlik ile ona bağlı kötü ruhlar (kara töz) için

yapılan törenlerde cübbe giymek gereklidir. Şaman bu cübbeyi kendi isteğine göre değil, ruhların esin verdiği biçimde yaptırmak zorundadır.

Şaman giysisinin, aslından uzaklaşma ve önemini kaybetme bakımından gösterdiği yozlaşma, giysiye takılan parçalar için de sözkonusudur. Gerçekten, türlü amaçlar ile çeşitli varlıkları simgelemek üzere, giysiye takılı parçaların da zamanla yerlerini değitirdikleri görülüyor.

Her ne kadar bugün tam bir Şaman giysisiyle donanmış Kamlara pek seyrek rastlanırsa da, daha çok Rusya ve kimi Avrupa müzelerinde bulunan kolleksiyonlara bakarak Şaman giysisinin kökeni ve niteliği hakkında bir fikir edinmek olasıdır. Ayrıca gezginlerin çeşitli zamanlarda, çeşitli bölgelerdeki Şamanlara dair verdikleri bilgiler de bu alandaki bilgileri tamamlamaya yaramaktadır. İşte bütün bunlara dayanarak çeşitli kültür dairelerine mensup giysi türlerini saptamak olası görünmektedir. Bu arada Şaman giysilerinin, yalnızca kişisel ve rastlantısal bir buluş olmayıp, aynı zamanda dar ya da geniş bir bölgenin ortak düşünce ve tasarımlarının ürünü olduğu gözden kaçmamaktadır.

Takım halinde Şaman elbisesinde şu parçalar vardır:

1. cübbe ve hırkaya benzeyen bir üstlük,

2. başlık,

3. Kuzeyde oturan halklarda göğüslük,

4. eldiven,

5. yüksek konçlu ayakkabı.

Anohin[44] Altaylılarda, Potanin[45] Moğollarda Şaman cübbesini ayrıntılarıyla anlatmış ve açıklamışlardır.

Bazı Altay halklarında Şaman giysisinin tümüyle bir kuş ya da hayvanı simgelediği göze çarpar. Örneğin Teleütlerde Şaman cübbesi (manyak) geyik ya da koyun derisinden yapılmış olup, büyük bir kuşu andırır. Nitekim halk da giysinin kol altındaki dikiş boyunca sarkan püsküllerin, kuş kanadını simgelediğini söyler. Omuzdan sarkan ve puhu kuşu tüyleri takılı olan deri ya da kumaştan püsküller de kanada benzer. Cübbenin bel hizasından başlayarak arka tarfta bütün alt kısmı oluşturan ip ya da püsküller, kuşun kuyruğudur. Ayrıca, bazan cübbenin omuz başına da puhu kuşu tüyleri dikildiği olur. Cübbede anlatılmak istenen kuş tasarımı, kuş pörük denilen başlıkta da kendini gösterir. Altay yöresinde seyrek olarak rastlanan bu başlık, kırmızı bezden yapılmış olup madeni düğme, katır boncuğu ve dizi dizi başka boncuklarla süslüdür. Ayrıca üzerinde kuş şekilleri de vardır. Nihayet başlığın ucunda da yine puhu kuşu tüyleri bulunur.

Buna göre, Altay Kamının, bugün ancak cübbesi ile başlığı korunabilmiş olan Şaman giysisini giyince, bir puhu kuşu şekline girmiş olduğu anlaşılıyor.

Altaylılarda Kam bundan başka, ruhları kovmak için, giysisine bir takım şeyler de takar. Bunların arasında kollara, sırta takılan küçük zil ve çıngıraklar vardır. Bu arada, cübbenin kollarının alt kısmına, 4'ü sağda, 5'i solda olmak üzere, bakırdan yapılmış küçük çıngıraklar asılıdır. Cübbenin arka tarafında yatay olarak 2 ya da 3 dizi halinde sıralanmış 20 ya da 70 çıngırak daha görülür. Türlü sesler çıkararak ruhları ürküten madeni eşya, Şamanın zırhı sayılır. Çıngırakların üst sırasında ise 9 küçük yay vardır. Bunlar da yüne zırhın bir parçası olarak kötü ruhlara karşı silah görevi görürler. Sırt kısmına, gelişi güzel serpiştirilmiş olup yıldızları simgeleyen madeni parçacıklar da tutturulmuştur. Bu kısımda sıra sıra dizili katır boncukları, kötü ruhları uzaklaştırmaya yarar. Nihayet cübbenin omuz kısımlarında güneşle ayı simgeleyen iki büyük madeni levha göze çarpar. Ayrıca cübbenin omuz başı ile dirsek ve bilek hizasına gelen yerlerine, parça halinde vaşak kürkü dikilidir.

Cübbede efsanevi bir takım şekiller de bulunur. Bu arada sırt kısmında, yakanın hemen altına rastlayan yerden dokuz bebek sarkar. Bunlar Ülgen'in kızlarını simgelerler. Ayrıca cübbenin bir yanından yutpa adlı yeraltı canavarını simgeleyen, siyah ya da kahverengi kumaştan yapılmış bir şerit sarkar. Şekil olarak çatal kuyruklu, dört ayaklı, ağzı açık bir yılana benzer. Şamanı kötü ruha karşı korur. Cübbenin diğer yanında ise arba denilen ve Erlik'in ülkesindeki denizde yaşadığına inanılan bir canavar şekli vardır. Bu da yeşil kumaştan yapılmış bir şeritten ibaret olup, dört ayağı ile ağzı kırmızı renktedir. Başında baykuş tüyü, göz yerinde ise, küçük birer bakır pul vardır. Bazı

Şamanlariçin arba koruyucu bir ruh (töz)'dur. Cübbede ayrıca çeşitli ruhları simgeleyen sincap, ağaçkakan derisi ile kara bezden yapılmış bir kurbağa, ağaçkakan ve kartal tüyleri, kartal pençeleri, ayı ayakları vb. vardır. Omuzlarda demet halinde bulunan tüyler, ayin sırasında Şaman ile kurbanlık hayvanı yukarı aleme taşıyan iki kartal ya da şahini simgeler. Bütün takımı ile tam bir cübbe (kültük manyak) 60 ana parçadan oluşmuştur. Bütün parçaları ise, 600'ü bulur.

Cübbeyi Şamanın ailesinden kadınlar diker. Cübbenin hazırlanması sırasında kadınların çok temiz ve namuslu bir yaşam sürmeye özen göstermeleri gerekir. Cübbe hazırlanınca büyük bir halk kalabalığı karşısında yapılan bir ayin ile, her olasılığa karşı, kirden, lekeden temizlenir (manyak arula-). Şaman bu törende cübbeyi ruhların onayına sunar. Bunlar, bazan cübbede şu ya da bu değişikliği isteyebilirler. Bu durumda onların isteklerini yerine getirmek şarttır.

Şamanın belinde bir de kırmızı renkli bir kuşak (kurdak) bulunur. Buna güneşle ayı simgeleyen iki büyük madeni levha ile yıldızları simgeleyen bir sıra katır tırnağı takılıdır. Cübbe oldukça pahalıdır. Zengin Şamanlar cübbelerini birkaç ay içinde yaptırabildikleri halde, fakirlerin bir cübbeye sahip olmaları birkaç yıla bağlıdır.

Erkek Şamanların cübbesi ile kadınlarınki arasında büyük bir fark yoktur. Genellikle kadınların cübbesi daha süslüdür. Erkek ve kadın Şamanlar, karşılıklı olarak birbirlerinin cübbelerini giymeye izinli değildirler. Bu arada kadının temiz sayılmayan bir varlık olduğu daima göz önünde tutulur.

Anohin[46] ile Potanin'e[47] göre, Şamanın başlığı iki türlüdür: biri cübbe ile, biri de cübbesiz, normal giysiyle giyilir. Cübbe ile giyilen başlığa, üzerindeki bazı simgesel süslerle kuş pörük denir. Kırmızı kumaştan yapılan, içi astarlı bu başlık, arkaya doğru sarkan bir külah biçimindedir. Başlığa yer yer tilki postu, boncuklar, ipler, puhu kuşu tüyleri dikilmiştir. Bazı Şaman başlıklarında ise, başı ile birlikte puhu kuşu kanadı bulunur. Cübbesiz olarak normal elbise ile giyilen başlık, kuzu postundan yapılmış olup bazı yerlerinde demet halinde ağaçkakan tüyleri, arka kısmında ise üç beyaz şerit görülür. Bu külah, aru töz olarak nitelendirilen Ülgen ile oğulları, dağ ruhları ve Yer-su gibi iyi ruhlar için yapılan törenlerde giyilir. Beyaz renk iyi ruhların hoşuna gittiği için genellikle beyaz kuzu postundan yapılır. Sıradan Şamanların külahları ise, kara kuzu postundandır.

Lankenau'ın[48] anlattığı eski bir Şaman giysisinde, cübbenin arka kısmında koltuk altına yakın yerlere puhu kuşu kanatları da bağlanmıştır. Başlığa da boz bir puhu kuşunun kanadı ve kuyruğu takılıdır. Geyik derisinden yapılmış olan cübbe, kuş şekline uygun olarak, deriden bağlarla donanmıştır. Sırt kısmında 12 parça kakım kürkü ve uzun bir şeritin ucunda puhu kuşu pençesi bulunmaktadır. Ayrıca koltuk altına takılı iki büyük çıngırak da göze çarpar. Cübbe ve başlıktaki bütün bu parçalar kötü ruhları kovmaya yarar.

Harva'ya[49] göre, Soyot ve Karagaslarda da Şaman giysisi, yine kuşu andıran bir biçimdedir. Bu bakımdan aynı kültür çemberine bağlı olan bu halklarda Şamanın bir kuş şekline girdiği ve bu kuşun da puhu olduğu kesindir. Ayrıca Yakut ve Tunguzlarda da Şaman giysisinin, bazı değişikliklerle birlikte, bir kuşa benzediği görülüyor.

Bu Şaman giysisinden başka, bir de hayvanı andıran bir Şaman giyimine rastlanmaktadır. Bunun başlıca belirtisi, Şamanın başlığına takılan boynuzdur. Ayrıca Şamanın arkasına da boynuz takılıdır. Gmelin[50] daha 18. yüzyılda bir Tunguz Şamanının her iki omuzunda demirden yapılmış birer boynuz bulunduğunu yazar. Rusya müzelerinde bulunan bu tür giysiler, Tunguzlardan Yenisey halkları ile Samoyedlere geçmiştir. Şirokogorov[51] da Tunguzlarda gerçek geyik boynuzu takılı bir Şaman başlığı gördüğünden sözeder. Aynı yazara göre, eskiden Şaman giysisi de geyik derisinden yapılmıştır. Pallas[52] 18. yüzyılda bir Buryat Şamanının, demir boynuz takılı bir başlık taşıdığını yazar. Ayrıca Buryat Şamanına ait bir mezarda da bu biçimde bir başlık bulunmuştur.

Çeşitli Şaman giysilerini inceleyerek bunları değerlendirmeye çalışan Harva'ya[53] göre, Şamanın giydiği giysi, kötü ruhlara karşı onu bir maske gibi korur. Nitekim Altay ve Sayan dağları havalisinde Şamanın puhu kuşu kılığına girmesi, bu kuşun ruhları ürküttüğüne inanıldığındandır. Bundan dolayı bazı yerlerde, hastalanan çocuğu iyileştirmek için, bir puhu kuşu beslenir ve bunun, hastalığı doğuran kötü ruhları kovacağına inanılır. Sibirya'da Şamanın boynuz takması da, yine kötü ruhları ürkütmek içindir.

Aynı yazara göre, Şaman giysisi aslında yüze ya da başa geçirilen bir maskeden ibaret olup zamanla bugünkü biçimini almıştır. Nitekim bazı halklarda Şaman, ayin sırasında yalnızca yüzüne,

kayın ağacı kabuğundan yapılmış bir maske takmakla yetinir. Ayrıca Buryat Şamanlarının da yüzlerine deri, tahta ya da madeni maske taktıklarına bakılarak giyside başlığın daha öncel olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Ohlmarks'a[54] göre kuş biçimindeki giysi Şaman için sıradan giysiden daha önemli olup onun, ruhu ile bir kuş gibi göğe uçtuğu tarzındaki tasarımdan doğmuştur. Şaman, yeni bir bedene girer gibi, giydiği bu giysi sayesinde, yardımcı ruhlarla birlikte kolayca uçabilir.

Altay Türklerinde Kam giysisi, deriden bir çanta içinde, çadırın gerisinde bir yerde saklanır. Giysi eskiyince ormanda bir ağaca asılır. Şaman öldüğü zaman, elbisesi de mezarının başına konulur. Her yeni Şaman için yeni bir ayin elbisesi yaptırmak şarttır.

Şaman Davulu

Sibirya Şamanları ayin sırasında bir de davul kullanırlar. Şaman giysisinden daha eski olduğu anlaşılan bu alet, Şaman giysisinin bugün artık ortadan kalkmış olduğu yerlerde bile kendini korumuştur. Türk-Moğol halklarında Şaman davulları, genel çizgileri ile aynı biçimdedir.

Güney ve Kuzey Altay halklarında davulun parçaları, hazırlanması, yapısı ve deriye çizilen şekillere dair Radloff[55], Anohin[56], Potanin[57], Potapov-Menges'de[58] geniş bilgiler vardır. Şaman davulunun adı Radloff'da tünür, tüñür ya da tür'dür. Potanin'de tüñir, Anohin'de ise, tünür ya da çalu olarak geçer. Şorlarda bu davula tür denir. Radloff kendi saptadığı her üç şeklin Moğolcadan geldiğini yazar. Anohin'de geçen çalu ise, Türkçe olup çal- yükleminden yapılmış bir addır. Oysa bu yazara göre çalu, davulun içinde bulunan ve Şamanı simgeleyen tahta sapın adıdır. Cübbe gibi davul da Şamanın mesleğe çağrılmasından hemen sonra, ata ruhlarının verdiği esin üzerine yapılır. Erkek Şamanların davulu ile kadınlarınki arasında bir fark yoktur. Ancak çocuk Şamanların davulu daha küçüktür.

Radloff'a göre, davulun şekli az çok ovaldir. Anohin bunun yanında ayrıca yuvarlak davullardan da sözeder. Nitekim Şorlarda davulun her iki şekline rastlanır. Bunlarda tasvir edilen davulun çapı 76 santimetredir. Potanin ise, yalnız yuvarlak davullar gördüğünü yazmıştır. Davulun kasnağı tercihen kayın ya da sedir ağacından yapılır. Bu ağacın temiz, zedelenmemiş ve oturulan yerlerden uzakta olması gerekir. Ayrıca ona insan eli değmemiş ve herhangi bir hayvanın yaklaşmamış olmasına da özen gösterilir. Davulun derisi geyik ya da dağ keçisi derisinden yapılır. Bunu eski bir avcı kültürünün belirtisi olarak kabul edenler vardır. Derinin seyrek olarak tay derisinden yapıldığını göz önünde tutanlar ise bunu, at besleyenlere has bir kültürün kalıntısı olarak açıklamışlardır.[59]

Davulu ustaları yapar. Şaman yeni davulu kutsamak için, dualar okuyarak ardıç tütsüsüne tutar, üstüne kımız serper. Davul yalnız dinsel törenlerde kullanılır. Davulun derisi hasar görürse, yenilenir; eski deri ormanda bir ağaca asılır. Şaman ölünce davulu parçalanıp mezarının yanında bulunan bir ağaca asılır. Her Şamanın, biri yedek olmak üzere, iki davulu vardır. Şorlarda Şamanların bütün meslek yaşamları boyunca kullandıkları davul sayısı 3-9 arasında değişir. Potapov-Menges[60] Şorlarda davulun yapılmasına dair geniş bilgi vermiştir. Onlara göre, Şaman adayının mesleğe çağrılması üzerine, bağşı olduğu oymağın halkı ormana gider. Burada Şaman, dualar ederek büyük bir dinsel ayin yaparken, davulun bütün parçaları üç gün içinde hazırlanıp bir araya getirilir, sonra üzerine resimler çizilir. Aynı yazarlara göre[61] Şaman adayı bu şekilde hazırlanan davulu önce koruyucu ruhu olan Muz-tag "Buz dağ"'a sunar. O da bunu, adları ile çağırılan oğullarına gösterir. Bunların tümü, Muz-tag'ın çevresinde bulunan yüksek birer dağdır. Sonra Muz-tag kendisi davulu gözden geçirerek bununla ne kadar tören yapılacağını saptar. Aday bundan sonra davulu, bir söylentiye göre, Ülgen'in annesi, başka bir söylentiye göre ise, karısı olan Tazı Kan "Dazlak Han"'a sunar. Üç gün sonra da büyük bir törenle bu davul Erlik'e gösterilir. Kurban olarak ona içki sunulur. Yeraltı dünyasının bu büyük ruhu da davulu inceleyip adayın bununla kaç yıl Şamanlık yapacağını ve bu arada kaç kurban sunacağını bildirir. Bu şekilde saptanan süre dolunca, çok kez Şaman gerçekten ölür ya da dağlarda, bozkırda kaybolup gider.

Davulun iç kısmı, kayın ağacından yapılmış bir sapla iki eşit kısıma ayrılmıştır. Güney Altaylılar ile Karaorman halklarında bu sap, insan şeklinde yapılmış olup eski, ölmüş bir Şamanı simgeler. Bu tür êsi "davul sahibi"'dir. Bunun göğüs hizasından çaprazlama geçirilmiş olan bir demir çubuk (kiriş), kolları oluşturur. Yukarıda sözü geçen sap, bu çubuğun alt kısmında genişleyerek kalçaları ve biraz aşağıda da bacakları meydana getirir. Bu kısımlar bazı davullarda yoktur; sapın üstünde bazen Şamanın kendisini simgeleyen bir insan resmi bulunur. Şorlar ile Kumandılarda davulun içinden geçen uzunlamasına sapın üstüne çeşitli süsler oyulmuştur. Şaman bu saptan altı köslü ala mars "altı gözlü ala kaplan" diye sözeder. Güney Altaylılarda kirişin iki yanına madeni parçalar asılıdır. Bunlar Şamanı kötü ruhlardan koruyan silahları simgeler. Bazı halklarda, Şamanın emrinde bulunan

ruhların sayısı kadar çıngırak takıldığı da görülür.

Güney Altaylılarda davulun derisindeki resimler kırmızı ya da beyaz taş boya ile çizilir. Bunu çizenlere yürüçi denir. Resimler davulun hem dış, hem de iç yüzünde bulunur. Bunlar Şamanist dünya görüşü ile kurban törenlerini yansıtan şekillerdir. Davulun derisinin üstündeki resimler, yerdeki bazı varlıklar ile gökteki efsanevi varlıklara aittir. Yukarıya doğru sağda ay, solda güneş resmi vardır. İkisinin yanında görülen iki küçük daire, güneşin doğuşunu ve batışını simgeler. Bunların arasındaki noktalar yıldızları gösterir. Ayrıca Ülgen'in kızlarını gösteren resimler ile kuş, geyik, ağaç vb. şekiller de vardır. Davulun derisinin içindeki resimler "davulun sahibi" ile kirişi anlatır. Biraz altta davulun kasnağının yapıldığı, tanrısal kökenli kayın ağacı ile davulun derisinin yapıldığı geyik ve nihayet yeraltı denizinde yaşayan bir yılan; kirişin üst tarafında ise güneş, ay ve yıldızların resimleri göze çarpar.

Ayinin başında Şaman, yardımcı ruhları davulun iç kısmında toplar. Şorlar ile Kumandılarda da davulun üstüne çizilen şekiller, Güney Altaylılarınkinden farklı olup daha çok Abakan Türklerinden sayılan Sagay, Beltir ve Kaçlarınkine benzer. Bunlarda davulun yüzü ikiye ayrılarak üst kısma göğe ait, alt kısma ise yeraltına ait varlıkların resimleri çizilmiştir. Şorların Şaman davulunda az çok bir evren görüşü ifade edilmeye çalışılmıştır. Burada yere ait herhangi bir şeye rastlanmaz. Gök ise, yeraltı dünyasına karşı hakim bir durumda görülür. Öte yandan Güney Altaylılarda yeraltı dünyası hiç yansıtılmaz. Burada göze çarpan, daha çok yeryüzü sakinleri ile kurban törenlerine ait sahnelerdir.

Davulun tokmağı. Radloff[62], Anohin,[63] Potanin[64] ve Potapov-Menges'e[65] göre, Güney Altaylılarda tokmak (orbu) genç bir kayın ağacından yapılır. Davula vurulan kısım, sesin boğuk çıkmasını sağlamak için, kakım, samur ya da tavşan ayağı derisi ile kaplanır. Kuzey Altaylıların Kuznetsk çevresindeki bazı halklarında tokmak yerine, doğrudan doğruya bir tavşan ayağı kullanılır. Tokmağın diğer yüzüne süs olarak 3 ya da 9 halka takılıdır. Şaman, davulu tokmakla "kamçıladığı" için ona "kamçı" denir. Yine Kuzey Altaylılardan sayılan Şorlarda tokmak (orbog) uzun saplı bir kaşığa benzer. Buna beyaz renkli, erkek bir tavşanın derisi geçirilir. Bunlarda tokmak, davuldan bir yıl önce hazırlanır ve Ülgen için yapılan törenler hariç olmak üzere, diğer ayinlerde davulun yerine kullanılır.

Şamanlıkta davulun ne amaçla kullanıldığına dair bir takım fikirler öne sürülmüştür. Priklonskiy'e[66] göre, Yakutlarda davul, ruhlar dünyasına giden Şamana eşlik ettiği söylenilen hayvanı simgeler. Nitekim Yakut efsanelerinde o "Şamanın atı" diye geçer. Buryatlarda da davul, Şamanın ayin sırasında yaptığı gezilerde bindiği "at"tır. Bu da olasılıkla bu yörede davulun at derisinden yapılmış olmasından ileri gelmektedir. Nitekim bunun yerine maral ya da geyik derisi kullanılan yerlerde, davulun adı "maral" ya da "geyik" olarak geçer. Yakut efsanelerinde Şamanın, davulu üzerinde yedi kat gökte uçtuğundan sözedilir. Altay Türklerinde davulun tokmağına "kamçı" denilmesi de bundandır. Ancak Şaman ayinlerinde davulun eskiden de kullanılıp kullanılmadığı belli değildir. Harva'ya[67] göre, davulun ne amaçla yapıldığını anlamak için şu özelliklere dikkat etmek gerekir: denildiğine bakılırsa, Altaylılarla Yakutlarda Şaman, ruhları davulun içinde toplar. Radloff'a[68] göre, kam ruhları davul ile tokmapın arasına sıkıştırarak uzaklaştırır. Nihayet, Şaman giysisinin kötü ruhları ürkütmek için kullanılması gibi, davulun da sesi ile onları korkutmaya yaradığına hükmedilebilir.

Davul yerine bazen yay da kullanılır. Radloff[69], Lebed ırmağı çevresinde bir kamın yay ile Şamanlık yaptığına tanık olmuştur. Anohin[70] de Altay bölgesinde erkek ve kadın Şamanların küçük bir yay (yölgö) ile Şamanlık yaptıklarını yazar.

Radloff'a[71] göre, Kırgız Şamanları davul yerine kobus çalarlar. Ayrıca onların dört köşe bir tahta parçası ile zil ve çıngıraklar takılı bir de asası vardır. Baksı bir süre çalıp söyledikten sonra coşar ve asasını sallayarak oynamaya başlar. İki baksı bir arada Şamanlık yaptığı zaman, biri çalar, öteki asası ile oynar. Priklonskiy'in[72] yazdığına göre, davulu bulunmayan Yakut Şamanı da ayin sırasında asa kullanır.

Şamanın Yardımcı Ruhları

Şamanist dünya görüşünün en önemli unsurlarından birini, ayinin başlangıcında Şamanın kendi yardımcı ruhlarını çağırması oluşturur. Gerçek Şamanizmin hüküm sürdüğü yerlerde en önemli rolü oynayan bu yardımcı ruhlardır. Denildiğine göre, en güçlü Şaman, en güçlü yardımcı ruha sahip

olabilendir. Ohlmarks'a[73] göre, yardımcı ruh ayin sırasında Şamanın içine girerek onun benliğine sahip olup kişiliğini değiştirir. Başka bir deyimle Şaman yardımcı ruha dönüşmüş olarak kişiliği de o ruhun içinde görünmeye başlar. Nitekim kimi Şamanların kurt, boğa, ayı ya da karabatak şekline girerek ruhsal geziler yapmaları, bu fikri pekiştirmektedir. Aynı yazara göre, kimilerinin sandığı gibi, Şamanın yalnızca kendi gücüne güvenerek böyle bir geziye çıkması olanaksızdır. Yaratılış ve bilgiden başlayarak yetersiz olan Şamanın bu güç işi başarabilmesi, ancak yardımcı ruhlar korumasında olasıdır. Bunlar ya ayı, kurt, sığır, geyik, tavşan gibi hayvan türünden ya da kaz, karga, kartal, baykuş gibi kuş türündendirler. Ayrıca ölülerin, ataların ve son olarak ocak, orman, Yer-su ruhları vardır. Anohin'e[74] göre, Altaylılarda ölmüş kamların ruhları başta olmak üzere, ölü ruhlarından ibaret olan tözler (yardımcı ya da koruyucu ruhlar) çoğalınca, boy ya da oymağın büyük atasının ruhu bunların başına geçer. Ruhlar Şamana yol gösterir, güç verirler. Kuş şeklinde tasarlanan yardımcı ruhlar, göklere çıkan Şamana yoldaş olurlar. Yeraltındaki kötü ruhlara giden Şamanın rehberi bir karabataktır. Büyük kamların 10, küçük kamların ise 1 ya da 2 yardımcı ruhu bulunur. Güçlü bir kam başkasına ait olan ruhu ele geçirebilir. Yakutlarda yardımcı ruhların başında iye kıl "ana hayvan" gelir. Ölen bir Şamana ait olduğu söylenen bu ruhun diğer bir adı da emegettir. Denildiğine göre, iye kıl ya da emeget Şamanın ruhunun eşi ya da onun hayvanda bedenleşen canıdır. Şaman ayin sırasında iye kılın yardımı ile görür ve işitir. Şaman ile iye kılın yaşamı birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. İye kıl ölürse, Şamanın da yaşamı sona erer. Teleütlerde Şamanın özel ruhuna tın bura denir.

Genellikle törenin başında önce küçük, çevik ama o kadar güçlü olmayan ruhlar çağırılır. Yakut Şamanı önce kuş ruhlarını çağırır. Bunlar Şamanın ağzından çeşitli sesler çıkararak geldiklerini haber verirler. Törenin ikinci bölümünde daha yüksek ve güçlü olan ruhlar ve en sonra Şamanın "diğer ben"i olarak gösterilen emeget gelir. Ayin ancak bütün bu yardımcı ruhlar toplandıktan sonra başlayabilir.

Yardımcı ruhların görevleri, ayinin türüne göre değişir. Sıradan bir ayinde ruhlar, ancak herhangi bir konuda Şamanı aydınlatmak ya da gelecekten haber vermek üzere gelirler. Bu sırada ruh ile Şaman arasında heyecanlı bir sohbet başlar. Bu arada ruh, ya doğrudan doğruya Şamanın ağzından ya da onun sırlarını bilen yardımcı bir kişi aracılığıyla konuşur. Bazen Şamanın karnından konuşarak ruhun sesini canlandırdığı da olur. Ruhlar bazen de sessizce gelip Şamana yalnız esin verirler. Genellikle Altaylılar, yardımcı ruhların Şamanın içine girmeyip ona dışarıdan yardım ettiklerine inanırlar.

Şirokogorov'a[75] göre, Tunguzlarda Şaman, içine giren ruha göre, yeni yetenekler ve nitelikler de kazanır. Örneğin çevik bir ruh, yaşlı bir Şamanı bir genç gibi hareketli yapar. Şamanın içine giren ruh, ateşten etkilenmeyen türden ise, Şaman da kor haline gelmiş kömürün üstünde rahatça yürür, kızgın demirleri tutar, yanan bir mumu ağzına sokar. Acı duymayan bir başka ruh koruyuculuğunda Şaman, kendine hiç bir zarar vermeden, keskin bir bıçağı bedeninin herhangi bir yerine saplayabilir. Şamanlar bu bakımdan Rifai dervişlerine ya da Hint fakirlerine benzerler. Bu arada göz-bağıcılığı ile halkı kandırmaya çalışan kimi düzenbazlara da rastlanır. Ama gerçek Şamanlar böyle şeyler yapmaktan çekinmektedirler. Bazı Şamanist halklara göre, hastalık doğuran ruhu kovmak için Şaman yine yardımcı ruhtan yararlanır. Bu takdirde yardımcı ruhun, hastalık ruhu ile savaştığı söylenir.

Şamanın Görevleri

Genellikle söylendiğine göre, Şaman kehanette bulunmak, büyü ve efsun yapmak, kurban kesmek gibi çeşitli işler yapar. Ama bu arada Şaman kelimesinin, çok kez yanlış olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü yukarıda sıralanan işleri Şaman olmayan kişiler de yapabilir.

Gerçek Şamana, ancak ruhlarla ilişkiye geçmek suretiyle çözümlenebilecek zor sorunlarda başvurulur. Burada, ya Şamanın ruhu cezbe ile bedeninden ayrılarak başka dünyaya gider, ya da ruhlar Şamanın içine girerek ona esin verir ve bu durumda cezbe halindeki Şamanın ağzından konuşurlar. Radloff'a[76] göre, kamın doğum, evlenme ve defin törenlerinde hiçbir görevi yoktur. Yeter ki bu sırada zor doğum vb. gibi beklenmedik bir durum olmasın. Ayrıca kısırlığı gidermek için de Şamana başvurulduğu olur.

Sibirya halkları Şamanı şu işler için çağırırlar:

1. Bir yıl kadar evde dolaştığına inanılan ölü ruhunu öteki dünyaya göndermek için;

2. herhangi bir nedenden yersiz yurtsuz kalan ruhu, tahtadan yapılmış bir heykele yerleştirmek

için;

3. avda şanssızlığı gidermek için;

4. ağır hastalıkları iyileştirmek için.

Avda şansın iyi gitmesi için Şaman yardımcı ruhları aracılığıyla, av hayvanlarının “gölge”lerini önceden yakalar, bu şekilde avcının hayvanları yakalaması ya da öldürmesi kolaylaşır. Bunun için yapılan törende Şamanın bir avcı gibi hareket ettiği söylenir.

Sibirya’da daha çok hastalık olduğu zaman Şamana başvurulur. Anohin’in[77] yazdığına göre, Altay yöresinde kamların iyileştirdiği başlıca hastalıklar sıtma, çiçek, frengi ve bir takım ruhsal hastalıklardır. Burada Şaman, hastalığı hangi kötü ruhun (körmöz) doğurduğunu saptayıp, onun nasıl yatıştırılacağını ve kovulacağını öğrenir. Altay Türklerine göre hastalık, bedenden ayrılan ruhu, kötü bir körmözün kapmasından olur. Bunun için kamın görevi, bu ruhu bulup sahibine geri getirmektir. Hastalık, ayrıca bir ya da birkaç kötü ruhun hastanın bedenine girmesi ile de olabilir. Şaman ayin sırasında büyük bir güç harcayarak bunları hastadan uzaklaştırmaya çalışır. Bu sırada düşüp bayıldığı da olur.

Vitaşevskiy[78] ve Seroşevskiy’in[79] Yakutlar ile kuzeyde yaşayan Dolganlarda bu amaçla yapılan tören hakkında verdikleri geniş bilgilere göre, bu dikkate değer ayinin dört aşamalı olduğu anlaşılmaktadır:

1. Ruhların çağrılması;

2. yardımcı ruhların gelip hastalık yaratan ruhu uzaklaştırmak için gök ruhlarına nasıl kurban sunulacağını bildirmeleri;

3. hastanın ruhunun Şamana ya da bir hayvana aktarılmasından sonra, kurbanlık hayvanın kesilmesi;

4. ruhun Şaman tarafından göğe götürülmesi.

Ohlmarks’a[80] göre, Şaman hastalığın nedenini anlamak ve kurbanı adamak üzere daha önce ruhen göğe çıkar. Bu ayin de dört kısma ayrılır:

1. Şaman önce yardımcı ruhlarını simgeleyen belirli kuşları, sonra ataların ruhlarını ve sonunda kendi benliğinin eşi olan emegeti çağırır;

2. ruhlar geldikten sonra Şaman emegetin korumasına sığınır;

3. Şaman emeget ve başka yardımcı ruhların eşliğinde gök yolculuğuna çıkar;

4. Şaman zor ve yorucu bir yolculuk sonunda, gökte ruhların kaldığı kata ulaşarak kurbanı adar.

Bu ayin sırasında, hastayı iyileştirmek için, Şamanın neden göğe çıktığı iyice aydınlanmamış görünüyor. Verbitskiy’e[81]bakılırsa Şaman, hastanın ruhunu (kut) aramak için göğe çıkar. Ama bu açıklama biçiminin doyurucu olduğu söylenemez. Eğer hastalığın nedeni kötü ruh bir ise, onu gökte aramamak gerekir. Çünkü Şamanistlerin inanışına göre, gökte hiçbir kötü ruh barınamaz. Orası yalnız iyi ruhların yeridir. Bu arada Şamanın, hasta için gökten yeni bir ruh getirdiğine dair herhangi bir iz de yoktur. Vasilyev’in[82], anlaşılan halkın açıklamalarına dayanarak verdiği bilgilere bakılırsa, Şaman hastanın hırpalanmış ve yorgun düşmüş ruhunu temizlemek ve dinlendirmek amacıyla göğe götürür.

Altay Türklerinde Kam, yalnızca göğün en büyük ruhu olan Ülgen’e kurban sunmak için göğe çıkar. Bu gezi 3 gün sürer. Radloff’a[83] göre, Kamın gök yolculuğu için gereken hazırlıklara akşam saatlerinde başlanır. Tören yeri, ıssız bir ormanda kurulan bir çadırdan ibarettir. Kam önce sürüden kurbanlık bir at seçer. Hayvanı kesmeden önce, göğün dokuzuncu katına şıkarak kurbanı, gökteki en büyük ruhun (Ülgen) onayına sunar. Kurban beğenilirse, hemen o akşam kesilir; ertesi gün ayine devam edilir. Kam bu kez yardımcı ruhları çağırarak davulun içine topladıktan sonra, göğe gezmeye çıkar. Bu yolculuk sırasında tanık olduğu bir takım garip olayları, çadırda bulunanlara

anlatır. Göğün dokuzuncu katına ulaşınca, kurbanın ruhunu Ülgen'e sunar. Bu sunuş töreninin sonunda Şamanın büyük bir cezbeye tutularak yere yıkıldığı görülür. Üçüncü gün yine akşam yapılan şenlikte içki içilip eğlenilir ve bu arada ruhlara saçı saçılır.

Altaylılara göre, kötü ruhlar yakaladıkları ruhu yeraltına götürdükleri için, kam ayin sırasında buraya inmek zorunda kalır. Bu yolculuk sırasında birçok zorluk çektikten sonra, sonunda Erlik'in huzuruna çıkmayı başarır. Kamın onunla görüşmesi, ayinin en heyecanlı bölümünü oluşturur. Bu sırada Kam büyük bir cezbe içinde kendini kaybeder. Ama yeryüzüne dönerken hastanın ruhunu beraberinde getirmeyi başarır. Ayinin sonunda Şaman, ağır ağır gözlerini açıp orada bulunanları selamlar. Seyirciler de bu arada korkulu bir rüyadan uyanıyorlarmış gibi kendilerine gelip rahat bir nefes alırlar.

Şamanlar genellikle yoksul kimselerdir. Yaptıkları ağır işe göre, kazançları alçakgönüllücedir. Aslında Şamanın amacı zengin olmak değildir. O, ta Şamanizmin ortaya çıkışından beri toplum yaşamında düzenleyici bir rol oynamış, bağlı olduğu oymağın hayrına çalışmayı ve herşeyden önce en sıkıntılı günlerinde halkın yardımına koşup onu manen desteklemeyi kendine başlıca görev edinmiştir. Verbitskiy[84] Altay Türkleri arasında tamamıyla ya da kısmen Şamanlığa yakın işler yapan kişilerden de sözeder: şiddetli sinir nöbetleri geçirerek gelecekten haber veren rınçiler, gaipten haber veren telgoçiler, belirli hayvanların kürek kemiği üzerine ateş koyarak, meydana gelen değişikliklere göre yorumlarda bulunan yarınçiler, dar ve rüzgarlı boğazlarda bulunan yada taşı ile havayı değiştiren, yağmur ve rüzgar yaratan yadaçiler gibi.

---

[1] Sadettin Buluç, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, s. 310-335 ve ayrıca bkz. Alıntı 1 (1997): 13-43.

[2] s. 34 vd.

[3] s. 1.

[4] s. 110-130

[5] s. 105 vdd.; *TP*, s. 237

[6] *Budhistlik*, s. 97 vd.

[7] *Studien*, s. 69.

[8] s. 245 vdd.

[9] *ayn. yer.*

[10] s. 466 vdd.

[11] *Versucht eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, Petersburg, 1889, II, 476 vd.).

[12] s. 69.

[13] *Aus Sibirien* I, 139.

[14] *Die religiösen Vortstellungen,* s. 449.

[15] Çev. R.R.Arat, Ankara, 1959, II, 87, beyit 1065; 151, 2002; 281, 3873; 378, 5244.

[16] Çev. B. Atalay, Ankara, 1941, III, 157.

[17] III, 443

[18] Verbitskiy, s. 44

[19] *Ayn. kitap,* II, 16 vd.

[20] s. 277

[21] s. 119 vd.

[22] *Opıt.*, s. 43 vdd.

[23] *ayn. esr.*, s. 5 vdd.

[24] Agapitov-Hangalov, s. 41 vd.; Nioradze, s. 2 vd.; Buluç, *Şamanizm I*, I, 43 vdd., *Şamanizmin menşei*, s. 77; Harva,*ayn. esr.*, 465 vd.

[25] İnan, *Şamanizm*, s. 87 vdd.

[26] *ayn. esr*, II, 16.

[27] *Materiali,* s. 29

[28] s. 63

[29] s. 65

[30] İnan, *ayn.esr.*, s. 76 vdd.

[31] *ayn. yer.*

[32] *ayn. esr.*, s. 29 vd.

[33] *ayn. esr.*, s. 50

[34] İnan, *ayn. esr.*, s. 78 vd.

[35] *ayn. esr.*, s. 33 vdd.

[36] s. 111

[37] s. 64

[38] s. 46

[39] Şaşkov, s. 82

[40] *ayn. esr.*, s. 484 vd.

[41] *ayn. esr.*, s. 108-148

[42] *ayn. esr.*, II, s. 17

[43] *ayn. esr.*, s. 131

[44] *ayn. esr.*, s. 39-46

[45] *Oçerki,* IV, 49-52

[46] *ayn. esr.*, s. 47-49

[47] *ayn. esr.*, IV, 52 vd.

[48] s. 279

[49] *ayn. esr.*, s. 507 vd.

[50] II, 44 vd., 83.

[51] *Opıt.,* s. 33 ve *Versuch*, s. 67 vdd.

[52] III, 182; krş. Potanin, IV, 54.

[53] s. 524 vd.

[54] *ayn. esr.*, s. 211 vd.

[55] *ayn. esr.*, II, s. 18

[56] *ayn. esr.*, s. 49-62

[57] IV, 40-49

[58] s. 62 vdd.

[59] Bk. Schmidt, IX, 258.

[60] s. 69 vd.

[61] s. 67 vd.

[62] *ayn. esr.*, II, s. 19

[63] *ayn. esr.*, s. 62

[64] IV, s. 48 vd.

[65] s. 73

[66] *Tri, Jst,* 1891, s. 53

[67] *ayn. esr.*, s. 537

[68] *ayn. esr.*, s. 54

[69] *ayn. esr.*, I, 362

[70] *ayn. esr.*, s. 52

[71] *ayn. esr.*, II, 59 vd.

[72] *ayn. yer.*

[73] *ayn. esr.*, s. 171 vd.

[74] *ayn. esr.*, s. 29 vd.

[75] *ayn. esr.*, s. 29, 39,42 vdd.

[76] *ayn. esr.*, II, 55

[77] *ayn. esr.*, s. 25

[78] *Iz nablyudeniy*, s. 167 vdd.

[79] s. 639-647

[80] *ayn. esr.*, s. 185 vdd.

[81] s. 179

[82] *Izobrajeniya*, s. 286

[83] *ayn. esr.*, II, 20

[84] s. 44 vdd.